

AKVILĖ RĖKLAITYTĖ

Atgimimo poezija. Kas šaukė tautą, kas ją vedė?¹

<https://doi.org/10.51554/Coll.21.47.06>

Kartais atrodo, kad naująją lietuvių istoriją projektavo poetai.

Marcelijus Martinaitis²

Santrauka: Prasidėjus Sąjūdžiui poezija Lietuvoje įgavo išskirtinę reikšmę: skambėjo mitinguose, Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio posėdžiuose, eilėraščių spausdinti laikraščių ir žurnalų pirmuosiuose puslapiuose kaip programiniai vedamieji. Šiame straipsnyje susitelkiama į Atgimimo laikų poetinį diskursą, t. y. ne į atskirų autorių pavienes eilėraščių rinktines kaip kūrybines jų deklaracijas, bet į tą poeziją, kuri sklاندė viešojoje erdvėje, kurią redakcinės kolegijos, kultūrinės ir visuomeninės spaudos turinio formuotojai tuo metu atrinko ir skelbė kaip geriausiai rezonuojančią aktualioms nuotakoms ir būsenoms. Nepamirština, kad iki pat 9-ojo dešimtmečio pabaigos tebeveikė okupacinio režimo cenzūra. Įtampa tarp kūrybinio pasipriešinimo ir atitikimo oficialiai ideologijai, prieštarų estetinių ir ideologinių išraiškų susipynimas justi ir redakcinėse strategijose, ir to meto eilėraščių poetikoje. Straipsnyje analizuojamos Sąjūdžio laiku poezijoje sukurtos Lietuvos, lietuviškumo, nacionalinės istorijos reikšmės, jų ištakos ir socialinė recepcija bei tikrinama populiarė nuomonė, kad Sąjūdžio metais poezija simboliškai atstovė trūkstantą valstybės politinio išsilaisvinimo programą.

Raktažodžiai: Atgimimas, poetinis diskursas, poetiniai vaizdiniai, lietuvių tauta, istorija, memuarai, publicistika.

- 1 Šis straipsnis yra podoktorantūros stažuotės projekto „Poetinė Lietuvos istorija“ dalis. Projektas finansuojamas pagal Europos Sąjungos fondų investicijų veiksmų programos 9 prioriteto „Visuomenės švietimas ir žmogiškųjų išteklių potencialo didinimas“ 09.3.3 LMT K 712 priemonę „Mokslininkų, kitų tyrėjų, studentų mokslinės kompetencijos ugdymas per praktinę mokslinę veiklą“.
- 2 „Šiapus ir anapus eilėraščių“, literatūros kritikas Petras Bražėnas kalbasi su poetu Marcelijumi Martinaičiu, in: Marcelijus Martinaitis, *Gyvenimas į praeitį: Prisiminimų atšvaitai*, sudarė ir parengė Antanas Rybelis, Vilnius: Margi raštai, 2018, p. 55.

Sąjūdžio ekstazė. Tyrimo prielaidos

Lietuvoje prasidėjus vadinamajam Atšilimui poezija įgavo išskirtinį statusą – „išmokusi sakyti lyg ir nepasakydama“, atliko slaptą komunikacinę funkciją³. Poezija koduotai perteikė režimo kritiką, steigė privalomai ideologijai priešingas reikšmes, skatino autentišką savivoką. XX a. 9-ojo dešimtmečio pabaigoje poezija tapo ypač svarbi: eilėraščiai skambėjo mitinguose, Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio posėdžiuose, poezijos posmai spausdinti kaip laikraščių, žurnalų programiniai vedamieji, politinės deklaracijos. Ir pati poezija, palyginti su ankstesniais metais, iš pažiūros gerokai pasikeitė – tapo ekstatiška ir publicistiška. Anot Viktorijos Daujotytės, „Sąjūdžio metais poezija realizavo slopintas ir saugotas tautines aspiracijas“⁴, kurios daug metų kūryboje buvo delikačiai maskuojamos. Marcelijus Martinaitis apie didžiausią Sąjūdžio meto rūpestį – Lietuvos nepriklausomybės atkūrimą – yra sakęs: „[A]trodė, kad ji [Lietuva – AR] turi atgimti ne pagal projektus, programas, o atsirasti iš poezijos, dainų, Maironio...“⁵ Iš tiesų, peržvelgus Atgimimo metų dokumentus – dalyvių kalbas, fotoreportažus, filmuotą medžiagą, – gali susidaryti įspūdis, kad to visuotinio sujudimo varomoji jėga daugeliu atvejų buvusi poezija. Mitinguose minios giedojo eilėraščius, sujaudintos klausėsi poetų skaitomų posmų, oficialios Sąjūdžio iniciatyvinės grupės narių kalbos ir retorine, ir turinio prasme skambėjo veikiau poetiškai nei dalykiškai. Transkribuotos Sąjūdžio narių kalbos su remarkomis apie minios reakcijas žymi poetinių ištarų „socialinę energiją“⁶ – visuotinį paveikumą, atpažįstamumą, egzistavusį reikšmingumą. Pvz., transkribuota Arvydo Juozaičio kalba 1988 m. spalio 22 d. Sąjūdžio suvažiavime Vilniaus sporto rūmuose atskleidžia, kaip audringai visuomenė atsiliepė į tokius poetinius vaizdinius kaip istorijos gyvybingumas mūsų kraujyje; Lietuvos ir laisvės neatskiriamumas, nulemtas tos pačios raidės „L“; Lietuvos

3 Marcelijus Martinaitis, „Dešimtmečių sąvartoje“, in: *Naujausioji lietuvių literatūra, 1988–2002*, sudarė Giedrius Viliūnas, Vilnius: Alma litera, 2003, p. 29.

4 Viktorija Daujotytė, „Vyresniųjų poezija: Tarp praeities ir dabarties“, in: *ibid.*, p. 68.

5 „Nauja atgimimo banga jau kyla“, atsakymai į žurnalisto Alfredo Zdramo klausimus, in: Marcelijus Martinaitis, *Gyvenimas į praeitį, op.cit.*, p. 154.

6 Remiamasi Stepheno Greenblatto formuluote. Stephen Greenblatt, *Shakespearean Negotiations: The Circulation of Social Energy in Renaissance England*, Berkeley, Los Angeles: University of California Press, 1988, p. 6–7.

personifikavimas kreipiantis į ją kaip į gyvą, mūsų šauksmą girdinčią ir mūsų meilę matančią būtybę:

Mes pagalvojame apie Lietuvos istoriją ir net nežinodami jos – juk taip stropiai ją slėpė nuo mūsų – jaučiame, kad ji srūva mūsų kraujyje. (*Plojimai*). Tai mūsų Tėvynės balsas. Mes išgirdome jį ir ryžtamės savo didžiajam šuoliui. Ši vasara pakeitė Lietuvą. Mes pagaliau supratome, kad Lietuva ir Laisvė – du neatskiriami, ta pačia raide pradedami rašyti žodžiai. (*Plojimai, šūksmai*). [...]

Pasižiūrėkime į Gedimino pilies bokštą ir prisiekime Lietuvai. Ten plevėsuoja mūsų viltis. Mūsų būsima laisvė ir teisingumas. Ar girdi, Lietuva, mūsų meile?! (*Audringi plojimai. Salė ilgai skanuoja: „Liet-tu-va!“*)⁷

Apie to meto visuomenės santykį su poezija daug pasako ir Bernardo Brazdžionio, pirmą kartą po 45 emigracijos metų apsilankiusio Lietuvoje, sutiktuvės. Fotografijos ir filmuota medžiaga iš 1989 m. pavasario susitikimų su poetu, amžininkų prisiminimai liudija Brazdžionį daugeliui lietuvių buvus kone religiniu lyderiu. Dvasinio atgimimo dainiumi, tautos pranašu vadintas poetas tėvynėje skaitytojų sutiktas kaip pontifikas⁸. Neatsitiktinai jo eilėraščių rinktinė *Poezijos pilnatis* 1989 m. išleista neregėtu 125 tūkst. tiražu⁹, knyga tapo kone privaloma vertybe kiekvieno lietuvių patrioto namuose. Atsižvelgiant į istorinį 1985–1990 m. kontekstą, į staigų, beveik stichišką valstybės bei visuomenės gyvenimo posūkį siekiant tuo metu fantastiniu atrodžiusio tikslo – atkurti nepriklausomą valstybę, – gana nesunku suprasti, kodėl Atgimimo metais žmonės verkė deklamuodami eiles ir kodėl savo dainių tiesiogine žodžio prasme nešiojo ant rankų¹⁰. Šių įvykių liudytojas Kęstutis Nastopka, recenzuodamas *Poezijos pilnatį*, svarstė:

7 Arvydo Juozaičio kalba (Sąjūdžio steigiamajame suvažiavime 1988 m. spalio 23 d.), in: *Sąjūdis ateina iš toli*, op. cit., p. 43.

8 Žr. *Poetas Bernardas Brazdžionis grįžta į Lietuvą*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2002.

9 Virginijus Gasiliūnas, „Pustrecios digresijos: Brazdžionis, Parulskis, Jacinevičius“ (2010 01 14), tinklaraštis *Šis tas apie šį tą*, prieiga internetu: <http://virginijusg.blogspot.com/2010/01/531-pustrecios-digresijos-brazdzionis.html> [žiūrėta 2021 11 21].

Poezijos knygų tiražai tuo metu vyravo nuo 5 tūkst. (jaunų poetų) iki 15–20 tūkst. (to meto kanoninių autorių), Maironio raštų pirmojo tomo *Lyrika* (1987) tiražas – 50 tūkst.

10 *Poetas Bernardas Brazdžionis grįžta į Lietuvą*, p. 17.

Susitikimas su Brazdžioniu. Vytauto Darskevičiaus fotografijos (1989)

Kai B. Brazdžionis Kalnų parke ir Operos teatre skaitė Vaidilos Valiūno „Baimės kultą“, įaudrinta publika entuziastingiausiai sutiko eilutes: „Jie bijo Jakšto, Pakšto, Maironio, / Jie bijo Bernardo Brazdžionio.“ Kaip nedžiūgausi, kai sąskambį, įrėminantį garbingą istorijos atkarpą, iliustruoja gyvas istorijos dalyvis! Bet ar nesu-prastėja masiškai vartojamos poezijos tekstai?¹¹

Pasak Rimanto Kmitos, „[n]esudėtingi patriotiniai eilėraščiai atitiko to meto žmonių norą girdėti kartojamus Lietuvos, Tėvynės vardus, kalbėti apie istorines nuoskaudas“¹².

Natūralu, kad 1987 m. pabaigoje atsivėrę specialieji bibliotekų fondai, netrūkus spaudoje pasirodžiusi tremtinių kūryba ir čia pat bręstanti realių valstybingumo permainų nuojauta audrino visuomenės emocijas. Racionaliam intelektualiajam atsakui reikalinga distancija arba kryptingo mąstymo įdirbis, o 9-tojo dešimtmečio pabaigos revoliucija ištiko pernelyg netikėtai. Į taikią kovą už nepriklausomybę, t. y. į visuomenines politikos formavimo institucijas (1988 m. birželį ir spalį – į Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio iniciatyvinę grupę ir Sąjūdžio Seimą, 1989 m. pavasarį – į TSRS liaudies deputatų tarybą, turėjusią atstovauti Sąjūdžiui TSRS liaudies deputatų suvažiavime Maskvoje), stojo rašytojai, poetai, aktoriai, filosofai, kultūrininkai. Anot Arūno Sverdiolo, intelektualai tapo „svarbūs ne šiaip kaip patriotiškai nusiteikę asmenys, bet būtent savo intelektualiniu potencialu“¹³. Poetas Jonas Juškaitis tuo metu dienoraštyje rašė: prasidėjus sąjūdžiui, „tokie kaip aš reikalingiausi. Bent pasinaudoti. Aš nedalyvauti negaliu“¹⁴. Sąjūdžio procesuose poetų autoritetas itin išaugo dėl jų disidentinės auros ir dėl gebėjimo tai, kas vyksta, artikuliuoti emociškai paveikia kalba. Vis dėlto Atgimimo kontekste išryškėjęs poetinės kalbos, tam tikrų poetinių vaizdinių ir temų (tėvynės, lietuviškumo, tautos istorijos) sugestyvumas formavosi palaipsniui gerokai anksčiau.

11 Kęstutis Nastopka, „Sugrįžtantys žodžiai: Bernardo Brazdžionio *Poezijos pilnačiai* pasirodžius“, *Pergalė*, 1989, 12, p. 114.

12 Rimantas Kmita, „1988–1993: Visus suvienijusi dainuojanti revoliucija“, *MO: Kultūros istorija*. Pri-eiga internetu: <http://www.mmcentras.lt/kulturos-istorija/kulturos-istorija/literatura/19891993-visus-suvienijusi-dainuojanti-revoliucija/19891993-visus-suvienijusi-dainuojanti-revoliucija/5982> [žiūrėta 2021 11 21].

13 „Intelektualų vaidmuo atkuriant Lietuvos valstybę“, *Literatūra ir menas*, Nr. 3370, 2012 03 09, p. 8–11.

14 Cituojama iš: Marcelijus Martinaitis, „Dešimtmečių sąvartoje“, *op. cit.*, p. 15.

Poetinis diskursas

Šio straipsnio tikslas – aptarti XX a. 9-ojo dešimtmečio pabaigos poetinį diskursą kaip sovietmečiu vykusio literatūros modernėjimo, meninio laisvėjimo proceso dalį ir kartu kaip konkrečių istorinių ir sociokultūrinių sąlygų nulemtą fenomeną. Poetinis diskursas čia suprantamas Michelio Foucault naudota reikšme – kaip pasakymų, kurie yra kaip nors artikuliuoti, turi reikšmę ir todėl gali daryti poveikį, visuma¹⁵. Kad atsiskleistų skirtingų „pasakymų“ poveikis kitiems „pasakymams“, kad pasimatytų tekstų tarpusavio sąveikos ir jų nulemti poetikos pokyčiai, pasirinkta apžvelgti paskutinio okupacijos dešimtmečio bendrą poezijos srautą, vietomis žvilgsnį išplečiant iki ankstesniais dešimtmečiais lietuvių poezijoje vykusių procesų. Kai kalbame apie poeziją, dažniausiai turime galvoje ne vieno kurio autoriaus kūrybą, bet bendrus konkrečiam laikotarpiui būdingus estetinius ir teminius parametrus, kuriuose savitai išsitenka arba juos perorganizuoja skirtingi kūrėjai. Žymiausių lietuvių poezijos modernizuotojų (Eduardo Mieželaičio, Jono Juškaičio, Marcelijaus Martinaičio, Juditos Vaičiūnaitės, Sigito Gedos ir kt.) kūryba tyrinėta monografiškai, tad straipsnyje dėmesys telkiamas ne į atskirų autorių rinktines kaip kūrybines jų deklaracijas, bet į visuminį Atgimimo laikų poetinį diskursą, t. y. į tą poeziją, kuri cirkuliavo viešojoje erdvėje, kurią redakcinės kolegijos, kultūrinės ir visuomeninės spaudos turinio formuotojai tuo metu parinko ir paskelbė kaip geriausiai atliepiančią aktualias nuotaikas ar siekdami tam tikrų ideologinių tikslų.

Sekant Vytauto Kavolio darbus, tyrinėjant sąmoningumo istoriją verta ieškoti visuomenės meninėje ir socialinėje raiškoje pasklidusių simbolinių ženklų ir struktūrų, kurios iš vienu sričių pereina į kitas ir taip užtikrina kultūros rišlumą. Kintant šiai simboliinei vaizdinijai galima pastebėti pokyčius visuomenės mentalitete. Kita vertus, net ir senų vaizdinių naudojimas yra reikšmingas kultūros dinamikos tyrimams: „Įvaizdžiai išlieka, sistemos nunyksta. Bet senais įvaizdžiais išreiškiami nauji išgyvenimai, ir jų naudojimo kitimai atrakina visos kultūros poslinkius“¹⁶, nes būtent meninis diskursas (ypač poezija) leidžia užčiuopti subtiliausius mentaliteto pokyčius, kurie neprieinami tyrinėjant socialines institucijas¹⁷.

15 Michael Foucault, *The Archaeology of Knowledge*, translated from the French by Alan M. Sheridan Smith, New York: Pantheon Books, 1972, p. 80.

16 Vytautas Kavolis, „Sąmoningumo trajektorijos“, in: Vytautas Kavolis, *Žmogus istorijoje*, Vilnius: Vaga, 1994, p. 218.

17 Vytautas Kavolis, *Kultūros dirbtuvė*, Vilnius: Baltos lankos / ALF, 1996, p. 14–15.

Straipsnyje analizuojama XX a. 9-ojo deš. pabaigos poezija, siekiant įvertinti jos recepciją sociume – sąveiką su visuomeniniais procesais, galiausiai atvedusiais į politinę nepriklausomybę. Šiuo tikslu analizuojamos naujos poezijoje išryškėjusios temos ir tuo laiku daugiausia socialinės energijos sukaupusios poetinės metaforos, aptariama jų genezė bei transformacijos. Tiriant bendrą poezijos srautą peržvelgtos poezijos publikacijos pagrindiniuose oficialiuose to meto literatūriniuose leidiniuose (LTSR Rašytojų sąjungos žurnale *Pergalė*, almanache *Poezijos pavasaris*, savaitraštyje *Literatūra ir menas*) bei kartu su Sąjūdžiu pradėjusi eiti nelegali arba pusiau legali kultūrinė ir visuomeninė spauda: pirmasis necenzūruotas žurnalas *Sietynas*, informacinis biuletenis *Sąjūdžio žinios*, laikraštis *Atgimimas*, Sąjūdžio metų renginių dokumentika.

Publicistikos gimimas

Vykdamas 1985 m. Michailo Gorbačiovo paskelbtą Pertvarkos (*Перестройка*) politikos Viešumo (*Гласность*) programą (1986) pamažu atverti archyvai, specialieji bibliotekų fondai (1988), susilpnėjo cenzūros vaidmuo. Kultūrinėje spaudoje viešumas reiškėsi mėginimu stiprinti publicistikos žanrą, skatinti kritiškus samprotavimus istorijos ir kultūros politikos temomis. 1986 m. naujasis *Pergalės* žurnalo vyriausiasis redaktorius Algimantas Baltakis, siekdamas populiarinti žurnalą, įsteigė publicistikos rubriką gamtosaugos ir kultūros saugos problemoms. Žurnalo „šefuojamu objektu“ pasirinktos Kuršių marios (planuojama publikuoti ekologinių tyrimų medžiagą, pokalbius su gamtininkais, aptarti Kuršių marių regiono kultūrinį paveldą, bendradarbiauti su Kaliningrado srities rašytojais, spausdinti jų kūrybą)¹⁸. Vis dėlto redakcinės kolegijos metų apžvalgos posėdyje Martinaitis pastebėjo, jog redakcijos planas skatinti publicistiką yra neveiksmingas, jei rimtai nesipriešinama institucijų veiklai:

Publicistikos nėra ne vien *Pergalėje*. Kaip matyt, ji iš viršaus užgniaužiama. Reikalingas susidūrimas su instancijom. Pokalbis apie Kuršmares – tai tik ėjimas iš paskos. Prieš pora savaitių su plūgais išarė Pajautos slėnį. Jeigu nebus atviro susidūrimo

¹⁸ Žurnalo *Pergalė* red. kolegijos posėdžio protokolas, 1986 04 17, LLMA, f. 28, 1, b. 116, p. 1.

su instancijom, nieko nebus. Dabar kultūros paminklai tiesiog niekinami. Atsirado galimybė kalbėt, bet pasirodo mes problemų nesuvokiam.¹⁹

Galvosūkis dėl nuolatinio publicistikos stygiaus²⁰ žymi bendresnę aptariamo laiko problemą – įgūdžių laisvai viešai reikšti kritinį požiūrį trūkumą, dvejonę, nepasitikimą skelbiamu demokratizavimu ir viešumu, taip pat – turbūt nesąmoningą permainų baimę. 1986 m. uždaruose žurnalo redakcijos posėdžiuose rašytojai, atskirų rubrikų redaktoriai, rodos, trypčiojo vietoje nepasiryždami atviriau kritikuoti politinių ir sociokultūrinių realiųjų. Pvz., Raimondas Kašauskas svarstė: „Teks rimtai padirbėti su publicistika. Kalbama daug apie drąsą, bet dar nieko neparašyta. Galime daug prisišaukti bėdos...“²¹ Jonas Avyžius kritiškai vertino pernelyg atsargią, nuosaikią žurnalo laikyseną: „Mykolas [Sluckis] užkliudė klausimą dėl persitvarkymo. Pasinaudoti, aišku, laiko dvasia reikia. *Pergalė* per lėtai tai daro. Sąjunginis rašytojų suvažiavimas *Pergalėj* neatsispaudė. Mūsų suvažiavimo aprašymas nulaižytas, nuglostytas.“²² Aleksas Baltrūnas komentavo kategoriškai: „Sakykite tiesiai: bijom, nesiryžtam, atmosfera nepalanki... Neneš [autoriai publicistikos – AR], jei patys nedegsim [drąsa, ryžtu – AR].“²³ Baltakis viename posėdyje pasiūlė drąsą mintį „Reikėtų medžiagos iš archyvų“²⁴, tačiau čia pat pagrindžia būtinybę kruopščiai medžiagą atrinkti, nes ji kompromituoja valdžią: „Susilaikėm dėl Jakubėno. Kad NKVD nužudė. Kaip galim skelbti?“²⁵ Kitąsyk konstatuoja: „Rašytojai yra išsigandę.“²⁶ Taigi, nors Maskva legalizavo atvirumą ir nuomonių įvairovę, Lietuvoje oficialioji spauda (kaip ir kitos sritys) apdairiai laikėsi konservatyvios vietinių LKP CK sekretorių Petro Griškevičiaus ir Nikolajus Mitkino krypties, kuria inertiškai sekė ir visos

19 Žurnalo *Pergalė* red. kolegijos posėdžio protokolas, 1986 12 19, LLMA, f. 28, 1, b. 116, p. 12–13.

20 „Jau bene antras dešimtmetis publicistika mūsų respublikos periodikoje – deficitinis žanras. Skaitytojai ypač pasigenda rašytojų publicistikos“ (Albertas Zalatorius, „Per tiesą – į dvasios kultūrą“, *Literatūra ir menas*, 1987 02 14, p. 6).

21 *Ibid.*, p. 3.

22 Žurnalo *Pergalė* red. kolegijos posėdžio protokolas, 1986 04 26, LLMA, F. 28, ap. 1, b. 119, p. 19.

23 *Ibid.*, p. 4.

24 Žurnalo *Pergalė* red. kolegijos posėdžio protokolas, 1986 04 17, f. 28, ap. 1, b. 116, p. 3.

25 Žurnalo *Pergalė* red. kolegijos posėdžio protokolas, 1986 04 26, LLMA, f. 28, ap. 1, b. 119, p. 4.

26 *Ibid.*, p. 5.

biurokratinės institucijos (nuo ministerijų, profesinių sąjungų iki kolūkių). Tad nenuostabu, kad viešumo protrūkis ir pasikeitusi politinė orientacija daugeliui autorių kėlė nepatogumo jausmą, įtarumą, nepasitikėjimą, vidinę sumaištį.

Abejonių kamuojamą sąmonės būseną ties permainų riba gerai perteikia 9-ojo deš. antrosios pusės poezija – ypač tų autorių, kurie savo kūryboje tikrove ir tiesa iki tol veik neabejojo. Pvz., buvusio lojalaus režimui poeto Juozo Macevičiaus 4 eilėraščių cikle „Paskutinė vakarienė“ (1987) socrealistiniu stiliumi (socialistiškai teisingai, realistiškai, siužetiškai) kuriamas pasakojimas apie nužudytą, todėl namo vakarienės neparėjusį brolių. Eilėraštis atkartoja kelis dešimtmečius lietuvių poezijoje populiarius poetinius frazeologizmus (motinos rankos, duonos riekė, kraujo lašas), tačiau pagrindiniu motyvu tampa klaidus šviesos ir tamsos šešėlių žaismas, dvi žioruojančios pašvaistės – „Viena Rytuos, kita – iš Vakarų“, kurias galima interpretuoti kaip skirtingas politines kryptis:

Šeštadienis.

Sugrubę tėvo pirštai

Jau renka duonos trupinius nuo stalo,

Ir kyla motinos ranka lėtai,

Kad pamaldžiai nubrėžtų kryžiaus ženklą

Virš šio šeštadienio jaukios ramybės,

Kuri, beje, jau užtrenkė duris.

[...]

Gulėjo brolis,

Ir stirksojo durklas

Kaip juodas kryžius, išmeigtas į širdį.

O danguje žioravo dvi pašvaistės:

viena – Rytuos, kita – iš Vakarų.

[...]

Šviesotamsoj judėjo žmonės

kaip šešėliai.

Ir neatėjo jiems tada į galvą,

Kad tarp dviejų pašvaisčių

Auštanti diena
 Juos padalins
 Į žmogžudžius ir į aukas.²⁷

Poezijoje keliami ir apmąstomi nauji vertinimai, kas teisieji, kas neteisieji, kas kalti ir nukentėjusieji; dvejojimas, nepasitikėjimas permainingomis iš dalies atstojo publicistinius temas svarstymus. Reikšti nuomonę prisidengus eilėraščiais vis dar buvo drąsiau nei kalbėti tiesiai savo vardu, ypač kai tapo nebeaišku, kurią politinę „pašvaistę“ (pagal prieš tai cituotą eilėrašį) verčiau vytis.

Krizės poetika

1986 m. *Pergalės* balandžio mėn. numeryje išspausdintoje Martinaičio poemoje „Eilėraščių įsiveržimas į nakties Vilnių“ kuriama fantasmagoriška sąmyšio atmosfera, kurią dėl staigaus prasidėjimo („Tai buvo pradžia. Televizijos bokštas pasviro. / Per dangų pasvydo žvaigždė – iš amžinybės klavyro“), ūmaus siautėjimo ir galiausiai naujos tvarkos įsteigimo poetiniame siužete („Buvo nulyta, švaru, kūdikis gimdamas verkė, / ir kalvos alsavo, iš naujo pradėdamos Verknę“) galima interpretuoti kaip ritualinį chaosą – senos tvarkos sunaikinimą prieš naują pradžią:

[...]
 O debesį virš Jeruzalės daužė kirviu klavesiną,
 rūkas Cedroną užklojo – lyg pagirias žemė gesino.

Kažkas viršum Baltupių kraupiai į sūkurį rinkos –
 taip laikant mišias, šiukšlės pakyla virš rinkos...
 Saulė virš Katedros švietė, viršum Viršuliškių sutemo.

[...]
 Piliečiai miegojo, kol ėmėsi knyginis maištas.
 Kalbos ir tarmės, daina ir keiksmožodžiai maišės.
 [...]

27 Juozas Macevičius, „Paskutinė vakariene“, *Pergalė*, 1987, Nr. 2, p. 13.

Istoriniam miesto Muziejui kažkas nesuprantama dėjos,
nuo Vilniaus žemėlapių pūtė į Lietuvą vėjas!²⁸

Chaos atmosferą eilėraštyje kuria vienu metu Vilniaus erdvėje vykstantys prieštaringi vyksmai: debesyje virš Jeruzalės daužomas kirviu klavesinas, laikomos mišios, čia pat kyla dulkių sūkurių, virš Katedros šviečia saulė, virš Viršuliškių sutemsta, maišosi skirtingi diskursai (kalbos, tarmės, dainos, keiksmazodžiai), nesuprantami dalykai dedasi istorijoje („istoriniame miesto Muziejuje“). Eilėraščio subjektas prisistato kaip nužudytas, „išardytas“ kūnas, tačiau gebantis išlikti vientisas („Nežinomos jėgos supjaustė mane tarsi maistą, / po gabalą nakčiai visur išdėliojo po miestą. / Bet viską jaučiau ir girdėjau kaip vientisas kūnas“). Atskiriomis detalėmis kuriamas subjekto ir Kristaus Atpirkėjo panašumas: anoniminė destrukcinė jėga („jie“) eilėraščio siužete tardo subjektą lyg fariziejai Kristų, klausdami, kur jo karalystė; subjektas, kaip ir Kristus, girdomas perrūgusiu vynu:

– Kas dievas? – jie klausė. – O kas kunigaikštis?
Šventuosius jie tardė, apsupę Muziejų ir aikštę.
Tulžies primaišytą – į gerklę supylė man vyną,
netenkantį sąmonės klausė: – Kas tavo tėvynė?

Anot antropologo René Girard'o, chaoso būklė reikia įvykusių mimesės krizę, t. y. bendruomenę išbalansavusių skirtumų trūkumą („Skirtumų trūkumas sukelia chaosą“²⁹). Kai bendruomenėje įsivyrąja vienodumas, kyla chaosas, kuriam įveikti reikalingas atpirkimo ožys (*le bouc émissaire; scapegoat*); tik per žiaurų, nuskirtinantį aukojimo ritualą (visus individualius skirtingumus panaikinančią fazę) iš naujo įsteigiama socialinė struktūra (pvz., *sacrum* ir *profanum* sritys) ir skirtumai, būtini harmoningam bendruomenės sugyvenimui. Taigi, pasak Girard'o, visuomenės sveikumą ir gyvybingumą laiduoja skirtumai, individualumas, įvairovė, kuriuos įvairiais būdais slopino unifikuojanti sovietinio režimo politika. Martinaičio eilėraštyje kalbama būtent apie auką ir atpirkimą („Ir aš supratau: mane pasirinko kaip auką“), po kurio, kaip po

28 Marcelijus Martinaitis, „Eilėraščių įsiveržimas į nakties Vilnių“, *Pergalė*, 1986, Nr. 4, p. 86–87.

29 René Girard, *Violence and the Sacred*, translated by Patric Gregory, Baltimore and London: The John Hopkins University Press, 1989, p. 51.

vidinės transformacijos, įsteigiama nauja tvarka – prasideda atsinaujinimas, atgimimas, naujų dalykų kūryba:

Tikriausiai tuojau prasidės atpirkimas! O sire!
[...]
Padvelkė vėjas į miestą lyg išmušė stiklą,
Busdamas Vilnius – lyg paukštis iš lizdo – sukliko.
Buvo nulyta, švaru, kūdikis gimdamas verkė,
Ir kalvos alsavo iš naujo pradėdamos Verknę.
Perkūnija tolo. Taip ritina antkapio akmenį.
Ir prasidėjo kūryba. Ir žodžių toliau nebeatmenu.³⁰

Įdomu, kad šis Martinaičio eilėraštis pasirodė tada, kai realių permainų dar niekas nesitikėjo. Visas institucijas kontroliavusiai sovietinei nomenklatūrai Persitvarkymas reiškė pasikeitusius šūkius, bet ne realias permainas tikrovėje. 1987 m. *Literatūros ir meno* tituliniai puslapiai didžiosiomis raidėmis „šaukė“: „Kultūros ir meno darbuotojai! Geriau tenkinkite tarybinių žmonių dvasinius poreikius! Kurkite kūrinius, atitinkančius revoliucinius pertvarkymus, persitvarkymo patosą!“³¹ Persitvarkymo, kaip revoliucijos, tema tais metais patogiai sutapo su 1917 m. Spalio revoliucijos septyniasdešimtmečiu, tad radosi gera proga šios naujos, keistos (t. y. reikalaujančios viešumo ir demokratijos), revoliucijos reikšmę nustelbti amžiaus pradžios komunistinio perversmo reikšmingumu. Revoliucijos jubiliejaus proga *Literatūra ir menas* paskelbė kūrybinį konkursą³², jo rezultatai buvo rimtai svarstomi laikraščio puslapiuose. Vladui Braziūnui laikraštyje išspausdinus avangardisto Juozo Žlabio-Žengės tekstą, redaktoriui Antanui Drilingai teko pasiaiškinti Centro komitete³³, nors per Lietuvą tą vasarą jau žygiavo „Roko maršas“.

30 *Ibid.*, p. 91.

31 *Literatūra ir menas*, 1987 05 01, p. 1.

32 *Literatūra ir menas*, 1987 02 21, p. 2. Revoliucijos jubiliejaus proga įvairių „broliškų tautų“ kūryba visus metus spausdinta rubrikoje „Spaliui 70“.

33 „Atbėga pas mane už galvos susiėmęs Drilinga: „Kviečiasi į CK! Ką man sakyt? Churginas telefonu po visą miestą siautėja! Ką čia šitą karininką smetoninį...“ (Vladas Braziūnas, „Tie gyvenimo sluoksniai... – formalus ir realus – labai gražiai išsikristalizuodavo“, Rimanto Kmitos pokalbis su bibliotekininke bei bibliografe Alma Braziūniene ir poetu bei vertėju Vladu Braziūnu, *Nevienareikšmės situacijos: Pokalbiai apie sovietmečio literatūros lauką*, sudarytojas Rimantas Kmita, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2015, p. 413).

Taigi visuomenėje sparčiai brendo išsivadavimo nuotaikos, o viešasis diskursas intensyviai stiprino režimui palankią čia pat vykstančių istorinių įvykių interpretaciją. 1988 m. birželį (tą patį mėnesį, kai oficialiai įsisteigė Sąjūdis) pirmuosiuose *Pergalės* puslapiuose spausdinta Vacio Reimerio „Skersvėjo poema“ prasideda Sąjūdžio žmonių išpopuliarinta gamtosaugine problematika – ekologinės apokalipsės vaizdiniais („Kokie žmonių planetoje orai? / Slogu. / Rūgštingais lietumis raudodama, / gamta apkvaitus“), kurie poemoje virsta istorijos permainų simboliu („Bejėgiai čia / seni planai ir versijos – / čia revoliucinis / turėjo pūstelt skersvėjis“³⁴). Poema pateikia vieną to meto visuomenėje juntamai besikaupusios revoliucijos sampratų:

[...]

Žmogus [...].

Mes kūrėm jį pagal dvilypį modelį –

toks ir išėjo –

su dvigubu dugnu.

Tai jam nuo maršų, lozungų klausia atbuko

ir netikėjimas įsiveržė širdin;

Kažin ko reikia jam, kad eitų jis pirmyn –

gal revoliucijos naujos,

o gal stebuklo?..

Gal nebebūsime bedaliai,

sugriovę melą ir stabus?

Iš naujo turi mumyse nubust

tiesa ir amžiaus idealai.³⁵

Revoliucija poemoje suprantama ne kaip senos sistemos kapituliacija, bet kaip šansas atnaujinti senąjį tikėjimą, atgaivinti savo pažiūras, kaip galimybė susiprasti ir sąmoningai budėti, kaip sovietmečiu buvo įprasta sakyti, prie idėjinės tiesos. Maždaug taip mąsto Jono Mačiukevičiaus eilėraščio subjektas: „Buvau komunistas. Juo būsiu toliau. / Ir nieks neatims man tos teisės. / Tik šiandien kalbėsiu truputį tyliau. / Tik šiandien mąstysiu truputį giliau. / Tik šiandien save, o ne kitą aš teisiu.“³⁶

34 Vacys Reimeris, „Skersvėjo poema“, *Pergalė*, 1988, Nr. 6, p. 3, 5.

35 *Ibid.*, p. 7.

36 Jonas Mačiukevičius, „Nauji eilėraščiai“, *Tiesa*, 1988 02 27, p. 4.

Kai kuriais atvejais revoliucijos reikšmė apgaulingai tapatinta ir su tautiniais simboliais. Vieno produktyviausių 9-ojo deš. poetų Mykolo Karčiausko eilėraštyje „Skaityk ir skaityk, sūnau“ akivaizdžiai panaudotas Vinco Kudirkos „Tautiškos giesmės“ intertekstas, Justino Marcinkevičiaus įtvirtinta patriotinių metaforų tarimo maniera atskirai pabrėžiant po vieną žodį ar skiemenį (plg. Marcinkevičiaus dramos *Mažvydas* eilutes: „„El-ie‘ bus ‚Lie‘, ‚tè-u‘ bus ‚tu‘, ‚vè-a‘ bus ‚va‘“), tačiau eilėraščio pabaigos akcentu grįžtama prie komunistinės ideologijos sąvokų:

[...]
 Skaityk ir skaityk –
 Bitėnuose kurstomą žodį
 kaip ugnį ir meilę.
 Skaityk, LIETUVA, ir skaityk,
 TĖVYNE,
 Ir – MŪSŲ,
 ir – TU,
 paliesk
 akmenėjantį rąstą po klodais gyvenimų...
 Šviesa jų, tiesa jų,
 DIDVYRIŲ,
 ir veržias
 į žemę
 iš liaudies gelmių
 revoliucija mūsų!³⁷

Eilėraščio paskutinėse eilutėse sukurtas nacionalinis patosas susiejamas su ideologiškai korektiška sąvoka ir subjektu – „liaudimi“. Remiantis sovietine ideologija, su liaudimi reikia solidarizuotis, tačiau tam tikromis istorinėmis aplinkybėmis (tokios kaip tik tvenkėsi eilėraščio parašymo ir paskelbimo metais) liaudies tenka ir prisibijoti, nes, kaip implikuojama Juozo Macevičiaus siužetinė eilėraštyje „Revoliucijos patrulis“ (1987), revoliucija be skrupulų susidoroja su kitaminčiais:

37 Mykolas Karčiauskas, „Skaityk ir skaityk, sūnau“, *Pergalė*, 1987, Nr. 4, p. 12.

[...]

Trys matrosai,
 Trys pavargę vyrai
 Ne tardyti ir ne teisti čia atėjo,
 Jie atėjo Revoliucijos vardu
 Pasakyti tau,
 Kad tu mirei.

Mano drauge,
 Nei pikčiausiam priešui
 Nelinkėčiau tokio pabudimo.
 Nesvarbu, kas tu esi, kuo būsi –
 Neužmiršk, kad žemė tebeaidi
 Revoliucijos patrulio žingsniai.³⁸

Baimė, nerimas, kaltė – tai dar keli aspektai pertvarkos metų emocijų sąmyšyje (šalia straipsnio pradžioje minėto pakylėto jausmingumo, egzaltacijos). Nusivylimas, sumišimas, mėginimas susivokti ir pasiteisinti – būdingos subjekto jausenos, ypač buvusių režimo ideologijai lojalių autorių poezijoje. Tekstuose kartojasi kaukės, („Tu dar eini, o niekas nebelaukia, / Visi yra, o tu – tik atmintis, / Bereikšmė ir nereikalinga kaukė“³⁹), veidmainystės motyvai (Eduardo Mieželaičio ciklas „Kaukės“⁴⁰), subjekto kaltė, apgailestavimas sumišę su savi-gaila („Aš – tas, kuris, gyvendamas kituos, / savim nespėjo tapti. Aš į žemę / grimztu tamsus. Ir nieks neišvaduos“⁴¹) ir savo teisumo jausmu:

Taip paprastai man buvo užmokėta
 Už amžiną tikėjimą stebuklais:
 Tas tuščias namas. Laikrodį sustojęs
 Ir kiaurai veriantis žinojimas,
 Kad vis dėlto buvau teišus.⁴²

38 Juozas Macevičius, „Revoliucijos patrulis“, *Pergalė*, 1987, Nr. 11, p. 7.

39 Juozas Macevičius, „Vienuma“, *Pergalė*, 1987, Nr. 2, p. 18.

40 Eduardas Mieželaitis, „Kaukės“, *Poezijos pavasaris*, Vilnius: Vaga, 1987, p. 127–130.

41 Robertas Keturakis, „Aš – tas“, *Pergalė*, 1987, Nr. 2, p. 69.

42 Robertas Keturakis, „Užmokestis“, *Pergalė*, 1987, Nr. 2, p. 67.

Po gerų metų poetiniame–publicistiniame diskurse atsiranda drąsesnių kritinių pareiškimų apie buvusio gyvenimo sociopolitinę santvarką:

karalius pagaliau ir pasirodė nuogas
nes išausta iš melo pseudoaprranga
suiro – aišku cirke pasigirdo juokas
kuriam likimas dirigavo specranka.⁴³

Tokių pareiškimų, buvusių ryšių su režimu atsižadėjimų ir pasiteisinimų padaugėjo nepriklausomybės metais, kai nustojo galioti politinė cenzūra ir publicistikos žanras atsiskyrė nuo poezijos.

Taigi suirutės pradžios metais viešasis poetinis diskursas buvo itin atsargus. 1987 m. publikuotų eilėraščių „pranešimais“ siekta pernelyg radikaliai nenusigręžti nuo socialistinių idealų, daugiau spausdinta sovietmečio literatūrinės nomenklatūros kūrybos (tokia strategija pastebima ir šiaip jau demokratiškesnės orientacijos almanache *Poezijos pavasaris*). Su ideologine sistema nesusipriešinusių autorių kūryboje, nors ir atsiliepiama į valdžios nurodymus kurti „kūrinius, atitinkančius revoliucinio persitvarkymo patosą“, iš esmės laikomasi senųjų idealų, revoliucija interpretuojama kaip galimybė atšviežinti idėjines nuostatas, dėl senųjų idealų kvestionavimo lyrinis subjektas išgyvena nerimą, jaučiasi sumišęs, sutrikęs. Šio laiko poezija tiesiog iliustruoja, komentuoja realius įvykius. Todėl iš bendro konteksto gerokai išsiskiria metais anksčiau publikuoti tekstai (pvz., Martinaičio „Eilėraščių įsiveržimas...“, 1986), kuriuose įtaigiai kuriama sąmyšio ir krizės atmosfera, nors realias socialinės realybės permainas tuo laiku buvo sunku net įsivaizduoti.

Paveldėtas tėvynės paveikslas

Sąjūdžio diskurse tėvynės, tautos istorijos temos tapo karščiausiomis aktualijomis. Nors šios temos poezijoje plėtotos dar XIX a., čia glaustai apžvelgsiu 8–9-uoju dešimtmečiais kurtas jų interpretacijas pasitelkus Ezopo kalbą (pvz., Gedos: „Ištiško geltona / Šviesa danguje, / Ir plaukia giedodamos / Žuvys į ją. / / Raudonas ir

43 Eduardas Mieželaitis, „Uždangai pakilus“ (ciklas „Viduramžių baladės“), *Poezijos pavasaris*, 1989, Vilnius: Vaga, 1989, p. 54.

žalias, / Kuprotas kaip krabas / Pašoka į viršų / Lietuviškas kraštas⁴⁴) arba – ideologijos požiūriu leistinus istorijos vaizdinius, pvz., kovas su kryžiuočiais (Vaičiūnaitės: „vaidilos, jį laiminkit dūmuos, / [...] / vardan vilties valandos, / tėvynės vardan / gal iškęs jis vergovę / [...] / vaitoja griuvėsiuos laisva jo dvasia / pro kryžiuočių svetimą šneką⁴⁵). 9-ojo deš. pradžioje eilėraščių publikacijose ėmė kartotis poetinis istorijos kasinėjimo motyvas (Marcinkevičiaus: „Žmonės, / Atkaskit tėviškę, atkaskite tėvynę, / Dabar, kai laikas sustabdytas, / Jūs galite ir privalot ją atkasti, / Tenai, po smėlio užmarštim, namai, / Tad kaskite greičiau, kol laikas stovi⁴⁶; Vaičiūnaitės eil. „Vilnius. Archeologija“⁴⁷). Vytauto P. Bložės poezija (*Preliudai*, 1981), Martinaičio *Kukučio baladės* (1977, 1986) kūrė asmeninės ir bendruomeninės pasąmonės tyrinėjimo siužetus. Susitikimo su mirusiais protėviais pasakojimai kuriami Albino Žukausko poemoje, pavadintoje actekų dievų motinos vardu *Teteo Inan* (1985), joje mergaitės renka brolių ir tėvų kaulėlius, kelia juos iš kapo duobės. 1985 m. publikuojama Gedos poema *Mamutų tėvynė* su paantrašte „pokalbiai su nuskendusiu broliu“. Poetinis tautos epas kuriamas Gedos cikle „Žalio gintaro vėriniai“⁴⁸. To meto poetiniame pasaulėvaizdyje vyrauja seniausios (ikivalstybinės, genčių) istorijos tema (Gedos, Braziūno eilėraščiai, Kornelijaus Platelio „Jotvingio malda, šuoliuojant į priešą“⁴⁹). Tarsi reaguojant į lietuvių kalbos diskriminavimo problemą poezijoje susidomėta lietuvių kalbos kilmės, archajiškumo tema. Poetinėje kalboje seniausios prokalbės („protautės“, „prošaknės“) ieškoma Vlado Braziūno eilėraščiuose (pvz., „Miškų dilgėlyno naktis“⁵⁰), Aldonos Puišytės poemoje *Įvardijimai ir sąskambiai* su iškalbingu prologo pavadinimu „Šaknų ieškojimas“⁵¹, net Algimanto Baltakio eilėraštyje „Sanskritas“ („Lietuva pasauliui girias: / kokios senos mano girios, / kaip nutįsta gyvos gijos / iš praamžių į mane“⁵²). Lietuvos

44 Sigitas Geda, eil. „Lietuvos atsiradimas“, *Pėdos*, Vilnius: Vaga, 1966, p. 6.

45 Judita Vaičiūnaitė, eil. „Kauno pilis“, *Poezijos pavasaris*, Vilnius: Vaga, 1979, p. 60.

46 Justinas Marcinkevičius, poema „Užpustyta tėvynė“, *Pergalė*, 1982, Nr. 1, p. 160–164.

47 Judita Vaičiūnaitė, eil. „Vilnius. Archeologija“, *Pergalė*, 1984, Nr. 3, p. 85.

48 Sigitas Geda, „Žalio gintaro vėriniai“, *Pergalė*, 1986, Nr. 7, p. 7.

49 Kornelijus Platelis, „Jotvingio malda, šuoliuojant į priešą“, *Poezijos pavasaris*, Vilnius: Vaga, 1985, p. 148.

50 Vladas Braziūnas, „Miško dilgėlynų naktis“, *Poezijos pavasaris*, Vilnius: Vaga, 1984, p. 71.

51 Aldona Puišytė, „Įvardijimai ir sąskambiai: istorinė poema-kronika“, *Pergalė*, 1984, Nr. 11, p. 83–86.

52 Algimantas Baltakis, „Sanskritas“, *Pergalė*, 1982, Nr. 6, p. 10–11.

archetipinis provaizdis kuriamas Gedos eilėraštyje „Giesmė apie pasaulio medį“⁵³, Albino Žukausko poemoje *Senmotė*⁵⁴. Istorijos kasinėjimo, šaknų ieškojimo tema sudomino ir Mieželaitį – 1985 m. paskelbta jo poema *Geneologijos medis* su epigrafu sanskrito kalba *Tat tvam asi* („Todėl tu ir esi“). Sovietmečiu diskurse plačiai prigijo Janinos Degutytės⁵⁵, Justino Marcinkevičiaus eilėraščių išpopuliarinti patriotiniai simboliai: šventas gimtasis žodis, kalba kaip duona kasdieninė, tėvynė kaip motina, kaip šventovė, Lietuva kaip skausmo ašara, kt. Šių vaizdinių variantai kartojosi daugelio autorių eilėraščiuose, pvz.:

Ir nepaleidžia kraujo svoris
 Ir auga kalasi akmuo
 Iš žemės – lyg elementorius
 Gimtasis amžinas skiemuo.⁵⁶

Sakyk: vanduo, ugnis,
 Pušies šaka lengva,
 Sakyki: neišnyks,
 Sakyki: Lietuva.⁵⁷

Paskutiniaisiais okupacijos dešimtmečiais poezijoje sukurtas tėvynės istorijos pasakojimas laviravo ties sovietų ideologijos leistinomis ribomis: etninės kultūros ženklai poezijoje galėjo būti interpretuoti kaip partijos skatinamas liaudiškumas (folkloro, žemdirbių buities vaizdinių panaudojimas), tautinės aspiracijos – kaip sovietišškai suprantamas nacionalumas. Dažnai poezija ideologijos ribas gerokai praplėsdavo (pvz., plėtoti siužetai apie archetipinius provaizdžius, seniausios istorijos gyvybingumą tarsi implikavo mintį apie istorinių struktūrų laikinumą, trapumą, neturėjimą galios tam, kas amžina). Dėl to literatūros kritikai ne sykį advokatavo poezijai – straipsniuose aiškino specifinę poetinės kalbos

53 Pirmą kartą publikuotas kiek kitokiu pavadinimu: Sigitas Geda, „Giesmė pasaulio medžiui“, *Poezijos pavasaris*, Vilnius: Vaga, 1986, p. 333.

54 Albinas Žukauskas, „Senmotė“, *Pergalė*, 1980, Nr. 11, p. 3–7.

55 Jurgita Žana Raškevičiūtė, „Janinos Degutytės ankstyvosios poezijos emblematis kraštovaizdis“, *Literatūra*, 2011, 53 (1), p. 102–121.

56 Algirdas Verba, eil. „Tarytumei plėšiko veidas“, *Poezijos pavasaris*, Vilnius: Vaga, 1979, p. 29.

57 Stasė Bucevičienė, „Lietuva Lietuva“, *Pergalė*, 1981, Nr. 6, p. 105.

logiką arba, kaip Vitas Areška, pačios ideologijos argumentais grindė modernios estetiškos raiškos tikslingumą ir parankumą siekiant ideologinių tikslų⁵⁸. Iš atskiruose eilėraščiuose varijuojamų istorinių vaizdinių kūrėsi romantinis Lietuvos, kaip laisvos, amžinos, priešistorinius laikus menančios, daug ištvėrusios, bet nepalaužtos („Kiek rovė – neišrovė, / Kiek skynė – nenuskynė“⁵⁹), nemirtingos motinos-šventovės, paveikslas.

Poetinės kalbos krizė

Per kelis dešimtmečius solidų romantinių poetinių pavidalą įgijęs tėvynės paveikslas Sąjūdžio metais koreguojamas mirties, kraujo, kančios motyvais, kurie poetiniame diskurse pasirodė nevienodu intensyvumu. Pvz., 1987 m. apie kruviną Lietuvos istorijos etapą kalbama dar beveik ezopine kalba:

Medui – geluonis prie geluonies...
Tautai, kaip kriauklė iš jūros, – skydas...
Raudonės, žalės ir geltonės
Vakarinės žaros sudraskytos.⁶⁰

Juškaitis tame pačiame eilėraštyje stipriai išryškina kraujo motyvą: „Kraujo sklypą trypė svetimi / [...] / Vėjas ten, krauju kur prakaituos, / Kraujas pats save – ir aš sakau jau, / Eidamas su gėda prie kaktos / Pro tamsius klanus, o kraujau, kraujau.“ Minimaliai ezopiškai pridengta ir Bložės 1988 m. *Poezijos pavasaryje* publikuota poema *In statu nascendi*, kurioje vartojamos daugiausia disidentų žodyne funkcionavusios sąvokos „okupacija“, „kolaboracija“:

jau nuo pirmųjų okupacijos dienų plito
kolaboracija: dėtos viltys į
karalių Karolį Gustavą, Didžiajai kunigaikštystei pažadėjusį toleranciją⁶¹.

58 Pvz., Vitas Areška, „Šiandieninės lyrikos problemos“, *Poezijos pavasaris*, Vilnius: Vaga, 1984, p. 35–40.

59 Justinas Marcinkevičius, eil. „Lopšinė gimtinei ir motinai“, *Literatūra ir menas*, 1981 11 14, p. 7.

60 Jonas Juškaitis, eil. „Prūsai“, *Pergalė*, 1987, Nr. 1, p. 51.

61 Vytautas P. Bložė, „In statu nascendi“, *Poezijos pavasaris*, Vilnius: Vaga, 1988, p. 145.

Iš tiesų 1988 m. oficialiajame diskurse cenzūrai įtartini atrodę mirties vaizdiniai į poeziją yra praleidžiami dėl pasitelkiamų tradicinių lietuviškumo poetizmų:

[...]
Mirtis brenda Nemunu,
rugių laukais, duona,
vandeniui ir vynu.
Brenda per mane, per mus,
per Lietuvą.
Brenda debesiu, tėvo dalgiu,
motinos ašara⁶²

Karčiauskas 1988 m. kraupius tautos istorijos faktus poemos siužete surimuoja per dešimtmečius įvaldyta kovinga sovietine leksika („Pats esi sąrašuos, / nepadės, / išgabens po Velykų! / Gal manai, / kad gaišuos / su tavim / [...] sąrašai, / sako, valsčių / seniai sudaryti. / Kiek turi, / pamiršai, / savo žemės... / Reiks ledą tau ryti!“⁶³).

Individualų būdą kalbėti apie tautos istorijos skaudulius rado jaunosios kartos poetas Antanas A. Jonynas cikle „Opus 53“: „O kokios erdvės atsiveria / tušti iliuzijų traukiniai / rieda į liūdintį Sibirą“ (I); „tvirtovė mano tverinama / iš raudonų kaip kraujas plytų“ (I); „Jeį kraujas šventas, šventa tai / kas paversta krauju“⁶⁴ (III). Kaip pastebėjo almanachą recenzavęs Julius Keleras, kraujo motyvas sujungia atskiras ciklo dalis į bendrą vaizdą, „sukurdamas individualią poetinę mitologiją, kurioje svarbiausios mitologemos – kraujas ir sniegas“⁶⁵. 1988 m. *Poezijos pavasaryje* paskelbti tik vieno buvusio tremtinio, vėliau – LTSR rašytojų sąjungos nario Jono Graičiūno trys eilėraščiai. Nors poezijoje smarkiai daugėja religinių vaizdinių ir aliuzijų, žodis „Dievas“ knygoje teberašomas mažąja raide.

Atkreiptinas dėmesys, kad tekstus kiekvienų metų almanachui autoriai turėdavo pateikti iki rugsėjo⁶⁶, t. y. daugiau nei prieš pusmetį iki publikavimo kitų

62 Vitalija Bogutaitė, eil. „Išsekusioj upėj...“, *Poezijos pavasaris*, Vilnius: Vaga, 1988, p. 56.

63 Mykolas Karčiauskas, „Gimtojo kaimo pirmokai“ (iš poemos „Skandenė“), *Poezijos pavasaris*, Vilnius: Vaga, 1988, p. 76.

64 Antanas A. Jonynas, „Opus 53“, *Poezijos pavasaris*, Vilnius: Vaga, 1988, p. 34.

65 Julius Keleras, „Mirt už tiesą, gyvent melu...“, *Pergalė*, 1989, Nr. 1, p. 168.

66 Leidinio *Poezijos pavasaris* redakcinės kolegijos posėdis, 1975 03 12, LLMA, f. 34, ap. 1, b. 625, p. 12.

metų balandį, tad 1988 m. almanache atsidūrė tie tekstai, kuriuos 1987 m. rudėnį pateikė poetai, o redakcinė kolegija drįso atrinkti spaudai. Drąsos reikėjo, nes 1987 m. saugumas dar visu pajėgumu persekiojo potencialius politinius nusikaltėlius, vykdė kratas⁶⁷. Nepavykus Sąjūdžio užgniaužti jėga (1988 m. KGB jau negalėjo imtis įprastų represijų), saugumas pakeitė strategiją: ėmė „skelbti spaudoje kompromituojančius, šmeižikiškus straipsnius apie disidentus, pertvarkos metu susikūrusias organizacijas ir jų rengiamas akcijas [...]. Kompromitavimo akcijos turėjo padėti KGB kovoti su didėjančia Sąjūdžio įtaka visuomenei“⁶⁸.

Oficialiajame diskurse reikšmingas lūžis įvyko jau įsisteigus Sąjūdžiui, po 1988 birželio 3 d., kai *Pergalė* rugpjūtį išspausdino Daliaus Grinkevičiūtės prisiminimų fragmentus „Lietuviai prie Laptevų jūros“ (savilaidinis *Sietynas* šį tekstą išspausdino keliais mėnesiais anksčiau)⁶⁹. Prasidėjo intensyvių atsivėrimų poezijoje ir prozoje laikas: be tremtinių atsiminimų, literatūrinio palikimo, žurnale spausdinta daug eseistikos, publicistikos, tapo populiarus poemos žanras, leidžiantis kurti epiškesnį naratyvą. Anot Vytauto Martinkaus komentaro, „[D]abar visus, ne vien literatus, apėmė viešo kritiškumo, filosofinio mąstymo nuotaika“⁷⁰. Ši nuotaika perėjo ir į poeziją:

Už kiek jau pardavei arba parduosi Lietuvą? –
 Už aukso trupinį, skardinį ordiną ar pilną šaukštą?
 Jau greit prieisim, broli mielas, paskutinį lieptą
 Per žilą nukankintą Nemuną... Jo aukštą,

Jo tyrą dangų elektrinių dūmuos numarinom,
 Žygiuodami darniom eilėm į išrinktųjų šalį.⁷¹

67 „1986–1987–aisiais [...] mes jau buvome ne šiaip sekami, o gulte apgulti. Plente prie mūsų namo buvo mašinų, milicininkų, automobilių su užuolaidėlėm. [...] Prie mūsų tiesiogiai nesikabinėjo. Bet visą laiką rodė, kad seka“ („...visada buvo žmonių, su kuriais mes atvirai šnekėjomės“, Solveiga Daugirdaitė pokalbis su mokytoja ir rašytoja Vilija Terleckaite-Dailiadiene (Vile Vėl), in: *Nevienareikšmės situacijos: op. cit.*, p. 359.

68 [Lietuvos gyventojų genocido tyrimų centro portalas], „KGB ir Sąjūdis, 1988–1990“, prieiga internetu: www.kgbveikla.lt [žiūrėta 2021 12 06].

69 Dalia Grinkevičiūtė, „Lietuviai prie Laptevų jūros“, *Pergalė*, 1988, 8, p. 151–159; Dalia Grinkevičiūtė, „Atsiminimai“, *Sietynas*, 1988, 1, p. 138–160.

70 Vytautas Martinkus, „Klausimai po atsakymų“: Mintys po XIX sąjunginės partinės konferencijos, *Pergalė*, 1988, Nr. 10, p. 3.

71 Onė Baliukonytė, „Už kiek“, *Atgimimas*, 1988 10 10, p. 1.

Susiformavusi publicistinės poezijos tendencija plėtojosi per visą politinės pertvarkos laiką. Dažnas poetinis siužetas rėmėsi to meto sociopolitinių aktualiųjų kronika:

[...]

Viskas beveik jau aišku.
 Pasirodo,
 Žmonės,
 Šiapus ir Anapus Atlanto, –
 Tik žmonės,
 Ir be reikalo tiek metų
 Vieni kitus jais gąsdinome,
 Lyg neturėdami daugiau ką veikti.

Viskas beveik jau aišku.
 Pamišti protėvių herbai
 Jau nekelia anūkams baimės,
 Iš lengvo atgyja istorija
 Ir moko gyventi
 Gentis,
 Kiltis,
 Tautas
 Ir surasti stiprybes
 Savoj patirty.⁷²

Vytautas Kubilius tokią poezijos situaciją komentavo kaip „sąmyšį poetų ceche“, „mūzų migraciją iš aukštųjų buveinių“ į šiokiadienišką kalbėjimą, draskantį opias dabarties žaizdas⁷³. Publicistinių arba senuosius poetinius stereotipus varijuojančių eilėraščių gausa skatina galvoti apie poetinės kalbos krizę, ištinčiančią, kaip ne kartą parodė XX a. istorija, didžiųjų sukrėtimų, po kurių tenka kurtis naują estetinę kalbą patirčiai ir tikrovei įvardyti, metu.

72 Petras Panavas, „Viskas beveik jau aišku...“, *Poezijos pavasaris*, Vilnius: Vaga, 1989, p. 86.

73 Vytautas Kubilius, „Laikas įtempia eilėraščių“, *Pergalė*, 1988, Nr. 6, p. 142.

Poetinė malda

Sąjūdžio metų sąmyšyje išryškėjo dar vienas pokytis – lyrinio subjekto laikysenos pasikeitimas. 8-ojo deš. poezijoje lyrinis subjektas iš šauklio, vedlio vaidmens evoliucionavo į paprastą mirtingąjį, o štai 9-ojo deš. pabaigos arba tuo metu aktuali tapusioje (nors seniau parašytoje) poezijoje pirmuoju balsu girdime kalbant pranašą, vaidilą, mediumą: „Šaukiu aš tautą [...] / Šaukiu balsu tėvų dievų ramovės / [...] / Šaukiu aš, jūsų protėvių dvasia.“ Deklaratyvų 1941 m. Brazdžionio sukurto eilėraščio „Šaukiu aš tautą“ lyrinio subjekto balsą ypač stiprino Gintauto Abariaus sukurta melodija⁷⁴ ir įtaigus Vytauto Kernagio atlikimas. Sąjūdžio metų poetinio diskurso toną itin veikė mitingai. Viešuose susibūrimuose „tautinius jausmus geriausiai atliepė Marcinkevičiaus (ištrauka iš dramos *Mažvydas*), Maironio, Bernardo Brazdžionio, Kęstučio Genio poezija. Bendruomenę konsolidavo viešai atliekamos liaudies ir pagal poetų tekstus sukurtos dainos“⁷⁵. Sąjūdžio informacinis biuletėnis *Atgimimas* pirmajame numeryje perspausdino 1988 m. rugpjūčio 23 d. mitingo tekstus: giedotą Maironio eilėrašį „Lietuva brangi“, Vinco Kudirkos „Tautišką giesmę“, aktorius Ramūno Abukevičiaus deklamotą Kudirkos eilėrašį „Ne tas yra didis“, kuriame niekinamas tironiškumas, aukštinama dvasios didybė, romumas, galėjimas „be kraujo [...] skleisti tarp svieto brolystę“ (visuomenė tai įgyvendino dainuojančioje revoliucijoje). Be lietuvių poezijos klasikos posmų, metaforiškų sąjūdžio iniciatyvinės grupės narių kalbų, eilėraščių (greičiausiai parašytą specialiai tai progai) skaitė ir poetas Jonas Kalinauskas:

Užsimerkite
jūs regite savo mirusiųosius
ir paskubomis ištrintas
pavardes pokaryje
[...]

74 „Šaukiu aš tautą...“, natos, muzika Gintauto Abariaus, žodžiai Bernardo Brazdžionio, *Populiariųjų dainų albumas*, 1 d., Vilnius: Projektavimo-konstravimo instituto spaustuvė, 1989, p. 2–3.

75 Solveiga Daugirdaitė, Loreta Mačianskaitė, „Atgimimas“, *Sovietmečio lietuvių literatūra: Reiškiniai ir sąvokos*, sudarytojai Algis Kalėda, Rimantas Kmita, Dalia Satkauskytė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019, p. 77–78.

Viešpatie
 tariau Tavo vardą
 iš didžiosios raidės
 ir Motina
 tariau Tavo vardą iš didžiosios raidės - - -
 [...]
 ar turėsime atsinešti
 į Ten
 gabalėlį šventintos duonos
 ir šventą lietuvišką žodį
 [...]
 Aš įšventinu
 į poeziją
 ir įrišu į motinos
 skarutės kampelį
 tam paskutiniam laukimui
 tris žodžius:

Tikėjimas

Meilė

Viltis.⁷⁶ [paryškinta autoriaus – AR]

Kaip matyti iš citatos, miniai skirtame performatyviame kreipimesi remiamasi tradiciniais pakylėtais poetiniais frazeologizmais: šventinta duona, šventas lietuviškas žodis, Motina, Viešpats. Eilėraščio sakytojas tarsi atlikdamas apeigas „iššventina į poeziją“ tris išryškintus raktinius žodžius, kurie atitinka tris pagrindines krikščioniškas dorybes, tik eilėraštyje kaip pagrindinė išskiriama ne meilė, o viltis – aktuali būseną laukiant, bet realiai nesitikint geresnių laikų artimiausiu metu⁷⁷. Tai byloja apie to laiko poetinėje vaizduotėje vyravusią poezijos, kaip

⁷⁶ Jonas Kalinauskas, „Užsimerkite...“, *Atgimimas*, Nr. 1, 1988 09 18, p. 15.

⁷⁷ „O jau Sąjūdžio laikais, mitinge, atrodo, Vingio parke, Vladas sako: „Žinai, Lietuva gali atsiskirti dar šitam šimtmetį.“ Iki 2000-ųjų Lietuva gali atsiskirti! Dar nebuvo kovo 11-osios. Koks pagreitis! Ir tai jau mums atrodė nerealu – kaip per dešimt metų Lietuva atsiskirs?! Kaip nieko neįmanoma nuspėti“; „Tie gyvenimo sluoksniai – formalus ir realus – labai gražiai išsikristalizuodavo“, Rimanto Kmitos pokalbis su bibliotekininke bei bibliografe Alma Braziūniene ir poetu bei vertėju Vladu Braziūnu, *Nevienareikšmės situacijos: op. cit.*, p. 428.

sakralios medijos, sampratą. Martinaitis šią specifinę lietuvių poezijos funkciją 1989 m. apibūdino kaip istorinių patirčių nulemtą komunikacijos būdą, konsoliduojantį tautos narius, įskaitant ir mirusiuosius. Pagal tokią sampratą poezija priklauso tai pačiai sakraliai diskurso kategorijai kaip giesmė ar malda:

Lietuvoje poezija kitaip skaitoma dar ir dėl istorinių, lietuviškų priežasčių. [...] [M]es nežinom, kaip ją [poeziją] skaityti vien pasigėrėjimui, kaip skaito prancūzai ir anglai. Jeigu ką skaitom, tai, rodos, skaitom už visą tautą, už visus gyvuosius ir mirusius, panašiai kaip meldžiamasi ar giedama. Atrodo, kad skaitai ne vienas ir ne sau.⁷⁸

Lietuvių poetinės kalbos sakralumo reikšmė, pradėjusi formuotis dar 7-ajame dešimtmetyje, ypač išryškėjo 1989–aisiais, Lietuvoje įvykus tikrajam poetiniam protrūkiui, kai oficialūs ir nelegalūs poetiniai diskursai veik susivienodino. Politinė cenzūra, nors įstatymiškai tebegaliojo, realiai nustojo reikšmės. Tų metų eilėraščiai atspindi visuomenės emocinį sukrėtimą pažinus nuslėptą tikrovės dalį: žiaurius faktus, dokumentiką, tremtinių liudijimus, išei-vijos ir pasaulio literatūrą. Tais metais *Pergalėje* daugiausia skelbiama eseistikos, memuarų, prozos. 1988–1991 metų *Poezijos pavasario* almanachai tapo stori, maketai tankiai suspausti, kad tilptų kuo daugiau įvairių autorių eilėraščių⁷⁹. 1989 m. almanache publikuotas pluoštas tremtinių kūrybos. Joje Lietuvos žemė regima kaip šventybė, kryžių nešantis Kristus:

Sutikęs tave, o tėvyne,
 Žengiant keliu į Golgotą,
 Išskleisčiau aš skarą drobinę,
 Nušluostyčiau veidą kraujuotą.
 Išskleisčiau, – pasaulis išvystų
 Niekšybę žmonijos engėjų –
 Štai kruvinos rankos čekistų
 Tau kryžių medinį uždėjo!⁸⁰

78 Marcelijus Martinaitis, „Mano laisvės laukas“, *Poezijos pavasaris*, Vilnius: Vaga, 1989, p. 34.

79 Anot 1993 m. almanachą apžvelgusios Solveigos Daugirdaitės, „[P]askutiniaisiais metais jis būdavo išspampęs nuo masiškumo ir truputį priminė olimpiados atidarymo paradą“. Solveiga Daugirdaitė, „Poezijos ir pavasario paribiai“, *Metai*, 1993, Nr. 7, p. 142–144.

80 Juozas Butkevičius, „Tėvynei“, *Poezijos pavasaris*, Vilnius: Vaga, 1989, p. 78.

Iš tikros tremtinių patirties kylančios poetinės metaforos atliepė prieš kelis dešimtmečius Lietuvoje ir išeivijoje sukurtą sakralų Lietuvos vaizdinį poezijoje. Dažname Sąjūdžio laikų eilėraštyje, kaip ir Sibiro tremtinių kūryboje (pvz., Antano Miškinio 1957 m. sukurtame cikle „Psalmės“⁸¹), poetinė kalba stilistiškai priartėja prie maldos:

O Dieve Tėve mūsų, mes skurdūs kaip našlaičiai,
Be motinos tėvynės, be žemės, be namų,
Rasa savos malonės mūsų krūtines palaistyk,
Suspaustas juodo vargo, nelaimių ir skausmų.⁸²

Lūžio metais tautos ir kalbos sakralizavimo tendencija ypač sustiprėjo, sakralumo reikšmes kuriantys vaizdiniai poezijoje buvo sutelkę daugiausia socialinės energijos – dėl nuoskaudų, apmaudo, gedėjimo, sugrįžimo džiaugsmo, vilties, kai kuriais atvejais – dėl kaltės („Atleidimo, be žodžių meldžiu, atleidimo – / ir mušuos į krūtinę rugių kalneliu“⁸³).

Kas šaukė tautą, kas ją vedė?

Straipsnyje mėginta apžvelgti Lietuvos istorijai ypatingo laikotarpio – Sąjūdžio metų – poeziją, nes ir pati poezija tam laikui turėjo ypatingą reikšmę. Kaip yra sakęs Tomas Venclova, poezijai šiuose kraštuose yra tekę pabūti ir istorija, ir politika, ir religija, tad rūpėjo patikrinti, kuo ji lietuviams buvo paskutiniai 9-ojo dešimtmečio metais, prasidėjus Lietuvoje lemtingai pertvarkai. Kaip matyti iš epigrafe cituojamo Martinaičio ir remiantis kitų romantiškai sąjūdį prisimenančių žmonių liudijimais, vyrauja (ir mane pačią paveikusi) romantinė nuomonė, kad poezija Sąjūdžio laiku tapo valstybės išsilaisvinimo varomąja jėga. Vis dėlto tyrimas parodė, kad toji jėga kritiniais metais kilo iš bendresnių istorinės atminties, politikos, ekologijos problemų, iš tiesos sakymo poreikio⁸⁴.

81 Antanas Miškinis, „Psalmės“, *Pergalė*, 1990, Nr. 1, p. 4–20.

82 Bernardas Brazdžionis, „Be motinos tėvynės“, *Poezijos pavasaris*, Vilnius: Vaga, 1989, p. 155.

83 Justinas Marcinkevičius, eil. „Parklūpytas...“, *Pergalė*, 1987, Nr. 11, p. 59.

84 Už konstruktyvią kritiką, paskatinusią permąstyti tyrimo kryptį, esu dėkinga LLTI Šiuolaikinės literatūros skyriaus kolegai dr. Rimantui Kmitai.

Iki pat pertvarkos kulminacijos 1988 m. vasarą oficialų poetinį diskursą labiausiai veikė įtampa tarp oficialiuose šūkiuose skelbiamos žodžio laisvės ir realaus nepasitikėjimo permainomis, baimės peržengti režimo saugomą, ypač vietinės komunistinės valdžios, ribą. Buvę lojalūs sistemai rašytojai tų metų kūryboje išsako savo nerimą, nežinios baimę, vykstančius istorinius įvykius (revoliuciją) interpretuoja konservatyviai, naujų permainų reikšmę susiedami su 1917 m. Spalio revoliucijos prasme.

Viešumo politika aktyviai naudojosi Sąjūdžio iniciatoriai ir palaikytojai, savilaidinėje spaudoje (pvz., *Sietyne*) ir mitinguose garsiai kalbėję apie atskleistas skaudžias istorijos paslaptis, drąsiai dalijęsi archyvų dokumentais. Radikalioms disidentų idėjoms prijauciantys kultūros žmonės, poetai, rašytojai paskutiniaisiais 9-ojo dešimtmečio metais masiškai įsitraukė į Sąjūdžio veiklas, originalioji jų kūryba nutolo į antrą planą. Svarbiausiu kūrybos objektu tapo ne nauji tekstai, bet nepriklausomos valstybės atkūrimas. Spaudos tiražai augo ir daugybė naujų leidinių steigėsi ne eilėraščių „transliuoti“, bet skelbti memuarus, komentuoti istoriją, išsakyti nuoskaudas, įvardyti tiesą. Lygiai taip ir į mitingus žmonės ėjo ne eilėraščių klausytis, bet garsiai išsakyti ir išgirsti kitus kalbant apie visiems bendrus skaudulius bei ateities lūkesčius. Reikšminga ir tai, kad kulminacinį Sąjūdžio metų momentą žymėjo ne poetinio teksto publikacija, bet memuarų (Dalios Grinkevičiūtės *Lietuviai prie Laptevų jūros* ištraukų) paskelbimas.

Sąjūdžio laiko originali poezija iš esmės nepasiūlė naujų įtaigių vaizdinių, rėmėsi gana konservatyvia poetika, plėtojo laiko patikrintas, dar 7–9-uoju dešimtmečiais sukurtas metaforų klišes (tėvynės kaip motinos ar šventovės, kalbos kaip duonos, kt.). Šiuos poetinius vaizdinius papildomai pastiprino pasirodę tremtinių eilėraščių poetiniai siužetai. Patriotinė poetinė vaizdinija per keletą istoriškai intensyvių metų menkai evoliucionavo: 1989 m. eilėraščiai apie Lietuvą ir toliau palaikė jos, kaip motinos, senmotės, šventos tėvynės, vaizdinį, tik su ryškesniais kančios ir kraujo motyvais. Tai rodo, kad poezija Sąjūdžio metais kaip meno forma išgyveno ne pakilimą, bet veikiau krizę, nes, jausdama spaudimą kalbėti publicistiškai, prarado savo tapatybę. O tai, kad didžiausio visuomenės atsako sulaukė tekstai, varijuojantys populiarias poetines klišes, savo ruožtu byloja apie to meto visuomenės lūkesčius (konservatyvios, žemdirbiškos savivokos, katalikiškos valstybės atkūrimą).

Kad ir kaip ryškiai matoma Sąjūdžio kontekste, poezija nebuvo diskurso lyderė. Ji tik lydėjo istorinės pertvarkos procesą komentuodama visuotines

nuotaikas, reaguodama į paaiškėjusius istorijos faktus, populiariais poetiniais vaizdiniais rezonuodama visuomenės emocijas. Sąjūdis neišivaizduojamas be poezijos, tačiau poezija tuo metu veikė tik kaip priemonė, o ne kaip savarankiška, savais būdais tikrovę atverianti meno forma. Kaip priemonė, ji puikiai atliko tautos šauklio funkciją (tauta tikrai atsiliepė į Brazdžionio eilėraščio šauksmą), tačiau vesti tautą, rodyti kryptį, atverti naujus tikrovės aspektus Sąjūdžio metais poezija, kartu su visuomene išgyvendama krizę, buvo nepajėgi. Šį darbą poezija bus nuveikusi šiek tiek anksčiau (jos savarankiško veikimo pavyzdį iš Persitvarkymo pradžios metų galima matyti Martinaičio poemoje „Eilėraščių įsiveržimas į nakties Vilnių“). Paskutiniaisiais 9-ojo dešimtmečio metais tautą vedė kitos kultūros formos, kurioms kalbėjimas apie faktus, tiesą, socialinę tikrovę yra natūralesnė jų tapatybės dalis, – publicistika, politinės kalbos, memuaristika.

Gauta 2021 12 07

Priimta 2021 12 22

The Poetry of *Atgimimas*: Who Called the Nation and Who Led It?

Summary

The author of the article focuses on the time of the Reform Movement of Lithuania, *Sąjūdis*, when around 1987–1990 the Soviet Union began to fall apart and Lithuania was granted an opportune moment to seek political independence. In Lithuania, the Soviet ruling elite tried to exclude dissidents, who were more active in politics; therefore intellectuals, writers, and artists formed the vanguard of the movement for freedom. A review of documentary material from the time has revealed the important role of poetry. The article explores the poetic discourse of the years of *Atgimimas*, i.e. poems published in official and illegal publications, and analyses their poetics (themes, stylistics, and imagery). It aims to verify whether poetry was the “leader” of the *Sąjūdis* discourse, as many people who remember the movement testify. The research shows that during the political liberation of the state, poetry as an independent field of art had been in crisis. Instead

of creating a distinctive aesthetic world and language, it illustrated the changes taking place in society, trying to keep up with historical events. Memoirs and journalism, which satisfied the public's need for the direct talk about the realities, became the real leader of the discourse.

Keywords: *Atgimimas*, poetic discourse, poetic imagery, Lithuanian nation, history, memoirs, journalism.
